

1908 SONRASI ÇEŞİTLENEN OSMANLI SİYASAL HAYATINDA TÜRKÇÜLÜĞÜN KONUMU

Süleyman Seyfi ÖĞÜN*

ÖZET

1908 sonrası doğan nispi özgürlük ortamında, Osmanlı siyasal hayatında yer alan akımlar kendilerini daha açık bir şekilde ifade edebilme fırsatı bulmuşlardır. Bu akımların önde gelenlerinden biri de Türkçülüktür.

Etnik ve kültürel temelli bir milliyetçilik anlayışını içeren Türkçülük, kapsadığı temalar çerçevesinde nasıl bir entelektüel oluşum yaşamıştır? Türkçü akımın görece olarak zenginleşen Osmanlı siyasal hayatındaki konumu nedir? Diğer bir deyişle kendisi dışında hangi akımlarla uzlaşmazlık içindedir, hangileri ile paralellik taşımaktadır? Makalemden bu sorulara karşılık aramaya çalışacağım.

SUMMARY

Political currents in the Ottoman political life have found opportunity of expressing themselves more explicitly in accordance with liberal changes in the post 1908 era. One of the most prominent of them was Turkism.

What kind of intellectual formation has Turkism experienced within the context of themes it contended? Where to be sited Turkism in the relatively enriched Ottoman political life in the beginning of 20 th century? The paper attempts to search for possible responses to these question.

* Araş. Gör.; U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Osmanlı tarihinin son yüzyılını kapsayan reformist çabaların en belirgin özelliği, ulusçu içerikten yoksunluğudur. Bu durum, reformların taşıyıcısı olan Osmanlı bürokratları açısından önemli bir algılama eksikliğine işaret etmektedir. Osmanlı bürokratları, uluslaşma çağını bütün hızı ile yaşayan Avrupa ile yoğun bir temas içinde olmalarına rağmen, siyasal kültürleri, aşağı yukarı bir yüzyıl öncesinin, yani 18. yüzyılın evrensel değerlerinin etkisini taşıyordu.

Oysa, 19. yüzyılda, Avrupa'da, aydınlanmanın temel değerleri, kıyasıya eleştiriliyordu. Aydınlanmanın evrenselliğine karşı en enerjik protesto, ulusçuluğun kültürel ve halkçı boyutlarını işleyen romantizmden geliyordu. Osmanlı modernistleri, bu kültürel hesaplaşma içinde, başat kaygısı çok uluslu bir imparatorluğu ayakta tutmak olan pragmatik fikir evrenlerine, aydınlanmanın vülgerleştirilmiş sloganlarını daha yakın buluyorlar ve böylelikle ulusçuluğun yaşayan tarihinden kopuyorlardı. II. Meşrutiyetten sonra iktidarı ele alan Jön Türkler de Tanzimatçılardan ve Genç Osmanlılardan kendilerine bir miras olarak geçen ve "bir amentü olarak"¹ sarıldıkları Osmanlılık siyasetlerinde benzer etkilenmeler taşımaktadırlar. Bu açıdan Ali Paşa, Namık Kemal ve Ahmed Rıza arasında bir fark yoktur.

1908'den sonra çeşitlenen siyasal hayat içinde belirginleşen Türkçü akım, Jön Türklerin görmezlikten geldiği ulusçuluk tartışmalarını başlatmıştır. Türkçülerin, birliği, İttihad-ı anasır dışında aramaları, Süleyman Nazif ve Ali Kemal gibi, Osmanlılıktan ödün vermeyen Jön Türkleri tedirgin etmiş, siyasi tarihimize Jön Türk-Türkçü tartışması olarak geçen bir dizi polemik ortaya çıkmıştır. Türkçülerin yayın organı olan "Türk Yurdu" dergisinde, Ahmet Ağaoğlu ile Süleyman Nazif arasındaki tartışma, bir anlamda 18. Yüzyıl ve 19. Yüzyılların hâkim siyasal kültürlerinden izler taşır.

Osmanlı siyasal hayatında cereyan eden tartışmaları gerçek kaynaklarına dönerek izlemek, ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, genellikle çok farklı tarihsel çevrelerden aktarılan düşünceler, öncelikle, taşıyıcılarının entelektüel dünyalarını belirleyen geleneksel kültür kodlarıncâ çarpıtılabilmekte ve bu süreç içinde, çoğu kez farklı, hattâ çelişik anlamlar kazanabilmektedir. İkinci olarak da Osmanlı İmparatorluğunun özgül, siyasal ve kültürel yapılarına çarparak önemli sapmalar göstererek beklenmedik işlevler kazanabilmektedir. Nitekim ulusçuluğu dışlayan ve İttihad-ı-anasır güden Jön Türklerin düşünce serüvenleri, aşağıda da ele alınacağı gibi, dayandığı kaynaklarının içermediği sonuçlarla yüklüdür.

Öte yandan din ve ulusçuluğun karşılaşması, özellikle Osmanlı'nın da yer aldığı İslâm dünyasında, değişik sonuçlar getirmiştir. Bizzat ulusçuluğun taşıyıcısı olan aydınlar bile bu iki çelişik etkiyi uzlaştırmak gibi bir kültürel misyonun içine girmişlerdir. Çünkü 19. yüzyılda islâm birliği ve bir özdeşlik bağı olarak,

1 Lewis (1984: 346).

müslümanlık her zaman olduğundan daha fazla bir etkiye sahiptir. Özellikle Batı'nın sömürgeciliğine karşı kitlesel-savunmacı bir ideoloji haline gelen İslâmcılık, ulusçuluğun özerk bir ideoloji olarak ortaya çıkışını, nerede ise imkansız kılıyordu. İslam dünyasında ulusçu akımlar karşımıza dinin kodlarına uydurulmuş şekilde çıkar. Dolayısı ile burada din-ulusçuluk ilişkisi, giderek ilkinin ikincisini hakimiyeti altına alması sonucunu doğurmaktadır. Ulusçuluğun dinselleşmesini bir dizi faktör kolaylaştırmaktadır. Türkçülük akımı çerçevesinde bu faktörler incelenecektir.

I- AYDINLANMA VE ULUSÇULUK

Jön Türklerin esin kaynağı olan aydınlanma kültürü, kentli girişimci sınıfların kapitalist faaliyetlerinin birikimlerine dayanıyordu ve amacı liberal, seküler, akılcı ve bireyci bir toplumsal düzeni kurmaktı. Oysa, Jön Türklerin elinde, aydınlanmanın değerleri, kapitalist gelişimlerin yarattığı canlılıktan ve bu gelişmelerin taşıyıcısı olan kentsel orta sınıftan yoksun otokratik bir toplumsal yapı içinde hayata geçmemiş, dar anlamda bürokratik etkinliklerle sınırlı kalmıştır. Günümüzde hala tartışılan Avam-Havass ikileminin ve yabancılaşmasının tarihi, en çarpıcı boyutları ile bu olguda somutlaşır. Batı'da ise, aydınlanma kültürünü yaratan kentsel orta sınıfların iktisadi faaliyetlerinin toplumsal ölçeklerini genişletmesine paralel olarak gerileyen feodalizmin kendi kaderine bıraktığı kitlelerle ortak paydalar yakaladığını ve bu kitleleri kendi davasına entegre ettiğini görüyoruz. Oysa, Jön Türklerin söylemine baktığımızda, halka karşı duyulan derin bir güvensizlik duygusunun izlerini görürüz. Bu güvensizlik, giderek halkı küçümsemeye, hor görmeye varacaktır. Buna karşın, erozyona uğrayan geleneksel toplumsal düzenin sorunlarını en ağır hayat koşullarına itilerek yaşayan halk ise, kendisine en yakın bulduğu İslami değerleri, savunmacı bir ideoloji haline getirmiştir.

Avtupa'da aydınlanmanın sonuçları, seçkinlerle halkı birleştirirken, Osmanlıya uyarlanma sürecinde, bürokratik bir despotizme dönüşmüştür. Aydınlanma, kitleleri sekülerize edici bir işleve sahip olması gerekirken, Osmanlı toplumu üzerindeki sonucu, tam tersine, kitleleri daha fazla dindarlaştırmak olmuştur.

Jön Türkleri aydınlanmanın değerlerine çeken nedenlerden en önemlisi, bu değerlerin hukuk gibi evrensel ve kapsayıcı bir dil ile ifade edilmiş olmasıdır. Bu evrensel üslup içinde aydınlanmanın ulusçu boyutu sanki örtülmüş gibidir. Bürokratik bir formasyondan geçen Jön Türklere bu üslup, etkili olmuştur. Hukukun birleştirici gücünün Jön Türklerin gözünde ayrılıkçılık anlamına gelen ulusçu hareketleri önleyeceği ve böylelikle İttihad-ı-anasırı sağlayacağı umudu doğmuştur. Aslında bu, Jön Türklerin temel yanlışlarından biridir. Çünkü, aydınlanma, feodal kozmopolit bir yapının birleştirici bir gücü değildir. Jön Türk-

ler, aydınlanmanın evrenselliğini kozmopolitizm olarak algılamışlardır. Oysa, 18. yüzyılda Batı Avrupa'da sınırlar, reformun çatlattığı heterojen, feodal, katolik yarıdan merkezi monarkların temsil ettiği, potansiyel olarak ulusu ve ulus devleti hazırlayan homojen, burjuva, lâik bir yapıya sahiptir. Aydınlanmanın sonuçlarını stoik bir disiplin ile en yoğun bir şekilde yorumlayan Neo-Klasizm ise, feodalizmin son kalıntılarını barındıran Rokoko mutlakçılığına karşı siyasal-hukuksal bir tepkidir. Bu tepkinin bir diğer adı Fransız Devrimidir. Bu anlamda ulusçuluk örneklerini 19. yüzyılda, özellikle çok uluslu imparatorlukların dağılma süreçlerinde gördüğümüz gibi, ulusal toplulukların ayırddedici boyutlarını vurgulayan romantik ulusçuluktan çok farklıdır. Aydınlanmacı ulusçuluğunun temel sorunsalı, potansiyel ulusal topluluklara hukuksal bir çerçeve kazandırmaktır. Nitekim, Abbé Sieyes, ulusu "aynı yasalara eşit olarak bağlı ve aynı yasama meclisinde temsil edilen halk"² olarak tanımlar. Karl Minogue, ulusçuluğun bu evresine, büyük ölçüde spontane gelişimlerin ürünü olduğu için, "Ulusçuluğun tarihsel evresi"³ demektedir. Bu çerçevede Osmanlıcılığın Avrupacılığı, pre-kapitalist yapılar üzerine oturan bir çok- ulusluluğun statükosunu korumaya yönelik, faydacı ilkelerden yola çıkan bir tutuculuk örneğidir.

II. AYDINLANMADAN ROMANTİK KÜLTÜREL ULUSÇULUĞA

Ulusçu düşüncenin evrensel değerlerden partiküler değerlere yönelmesi, eşitsiz bir dünya düzeninin sonucudur. Batı Avrupa ülkelerinin liberal ulusçuluğu, Napolyon savaşları sonrasında Orta Avrupa ülkelerinde tepki gördü. Bilindiği gibi, bu ülkelerde sanayi ve ticaret yeterince gelişmemiştir ve kısa bir süre içinde liberal dünya ticaretine entegre olmaları, aleyhlerine idi. Orta Avrupa ülkelerinin, öncelikle de Alman siyasal kültürüne egemen olan otokratik eğilimlerin açıklaması bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

19. Yüzyılın liberal dünya ticaretinin rekabetçi ve öğütücü etkilerine karşı düşünce merkezi Almanya olmak üzere anti-liberal öğeler ile yüklü bir tepki ulusçuluğu gelişmeye başlamıştır. Ulusçuluğun tarihindeki bu evreyi, K. Minogue, "İkinci Ulusçuluk"⁴ olarak ifade eder. En belirgin özelliği, dış dünya ile hesaplaşmak olan ikincil ulusçuluk, demografik bir fabrikada dokunmuştur ve ancak şiddet ve göç olayları ile çözülebilen bir dizi sorunsalı içermektedir⁵.

19. Yüzyılın hakim kültürlerinden biri olan Romantizm, aynı yüzyılın ulusçu kuramına da damgasını vuracaktır. Romantizmin yarattığı içe dönük bir derinlik duygusu, yeni ulusçuluğun yönelişleri ile anlamlı bir paralellik göstermektedir. Romantik kültürel ulusçuluk, ulusu bir diğerinden ayıran farklılıklar üzerinde

2 Minogue (1970: 12).

3 Minogue (1970: 12).

4 Minogue (1970: 12).

5 Minogue (1970: 12).

durmaktadır. Bu da en çok kozmopolit imparatorluklardaki ulusçu-ayrılıkçı hareketler adına, son derece işlevsel olmuştur.

Romantik ulusçuluk, organik halk topluluğu anlayışından yola çıkıyordu. Bu organizmayı tarihsel gerçekliği içinde kavrayan Romantizm, "1789'un ilkelere karşı savaşmak için"⁶ geçmişe yönelik bir büyülenme duygusu ile harekete geçmektedir. Aydınlanma, geleceği ülküleştiren, Romantizmin vurgusu tarihçilikte odaklanmıştır. Romantik ulusçulara göre, ulusun kişiliğini yapan öğeler, tarihte gizli idi. Bir ulusu diğerlerinden ayıran kültürel farklılıklar, gelenekler, inançlar, sözlü ve yazılı edebiyatlar, titiz tarihsel araştırmalarla gün ışığına çıkarılmıydı.

Romantik ulusçuluk, aydınlanmanın evrenselciliğine karşı tekellilik, akılcılığın karşı duyguculuk, seçkinciliğine karşı halkçılık gütmekteydi. Aydınlanmanın ulusçuluk ile sekülerizm arasında kurmuş olduğu sıkı bağlar, Romantiklerin düşünce evreninde hüküm süren geleneklere açılma eğilimleri tarafından zayıflatılmıştı. Böylelikle Batı Avrupa'da, aydınlanmanın birbirinden yalıtıldığı din ve ulusçuluk, ulusçu kuramın romantikleşmesi bağlamında, potansiyel olarak birbirine karşı iletkenlik kazanmışlardır. Bu potansiyel, ulusçuluğun doğuya doğru gelişmesi süresinde, yerleşik Ortodoks ve İslami geleneklerin güçlü etkilerine maruz kalması ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır.

III. DİNSELLEŞEN BİR ULUSÇULUK ÖRNEĞİ OLARAK TÜRKÇÜLÜK

1908 Meşrutiyetinden sonra, siyasal hayatın nisbi olarak özgürleşmesi o zamana dek daha çok Mithad Paşa tarzı bir parlamenterizm ve II. Abdülhamid düşmanlığına dayanan soyut bir "Hürriyet" tema'sının bir araya getirdiği muhalefet gruplarını ayırtmış, bağımsız odaklanmalara götürmüştür.

Tanzimattan beri süren ve II. Meşrutiyete miras olarak geçen en temel toplumsal bölünme, hiç kuşku yok ki Avam-Havass bölünmesidir. Bu bölünme, çeşitli türevleri ile birlikte, İslamcılık ve Avrupacılık (Batıcılık) siyasal hayatın aralanını oluşturmaktadır. Bu kutuplaşma içinde Türkçüler, İslamcılara yakın bir konumdadırlar. Türkçüler, daha başından beri bürokrasinin ve bürokratik modernizmin karşısında olmuşlardır. Türkçü siyasal strateji, Avrupacılık aleyhtarı bir çizgi izlemiştir. Burada, Tanzimatçılardan farklı olarak kitleleri dönüştürmek değil, tam tersine, kitlelerin desteğini kazanmak amacı gündeme gelmektedir. Türkçüler, ulusçuluğun seçkincilik ile birlikte başarılamayacağı farkında idiler. Herder'in de işaret ettiği gibi, ulusçuluk, artık aşağıdan yukarıya bir tırmanmayı zorunlu kılmaktadır⁷. Ne var ki, kitlesel kültüre açılmak, yerleşik İslami özdeşlik

6 Kohn (1955: 8).

7 Minogue (1970: 60).

duygusunun hakim olduğu bir toplumda, Katolik birliğin işlevsizleştiği Avrupa'da ulaştığı sonuçtan farklı bir noktaya kayacaktır. Dinselleşen Ulusçuluk, kitlesel kültürün yarattığı baskıların eseridir. Bu baskılar aşama aşama, ulusçuluğun sekülerist boyutunu geriletmeyi ve modernizmin araçlarını sivil kültürün sınırları dışında aramak eğilimlerini de beraberinde getirecektir.

Türkçülük, halkçılık boyutu ile anti-elitist bir kenar muhalefeti olarak gelişir. Burada, elit, modernleşmeci bürokrasi ile özdeşdir. Dolayısıyla, Türkçü söylemde, halkçılığın en esaslı öğelerinden biri olan anti-kapitalist öğelere rastlanmaz. Türkçülerin güttüğü halkçılık, kapitalist üretim tarzının yarattığı toplumsal farklılaşmalara bağlı olarak doğan bir alt siyasal kültür olarak değil, bürokrasinin tepeden inme modernizmine karşı gelişen, tartışma odağına ağırlıklı olarak modernizm-gelenekçilik çelişmesini oturtan bir çerçevede çıkar. Buna bağlı olarak, Türkçülük, halkı, global bir bütünlük içinde algılayacaktır. Sözü edilen bütünlük, yoğunlukla İslami bağlarda ifadesini bulmaktadır. Türkçülük, İslami mo-nizm ile halkçılığı, yoğun bir şekilde kaynaşmıştır. Bu bağlamda "Halk doğru" hareketini, kavim birliği esasına dayalı olsa da, "Halk İslamına doğru" yolunda algılamak yanlış olmayacaktır.

Kapitalist toplumlarda, bir alt siyasal kültür olarak ortaya çıkan halkçılık, kendisini çevreleyen hakim burjuva ideolojisi tarafından eninde sonunda yutulacaktır⁸. Oysa, Türkçü halkçılık, İslâmi yedeğine alarak kendi başına hâkim ideoloji olmak iddiasını taşımaktadır.

Diğer Türkçülere göre, ulusçuluğu daha dinamik bir şekilde yorumlayan Yusuf Akçura, ulusal birliğin, kapitalist üretim ve iş bölümüne dayanması gerektiğine işaret ediyor ve ulusal bir burjuvazi yaratılması düşüncesinde ısrar ediyordu. Akçura, ulus-halk düşüncesinin karşısında yer alarak, Tatar modelinde somutlaşan ve "bolluk endüstrisini tolere eden"⁹, daha açık ve esnek bir halkçılığı savunuyordu. Bilindiği gibi, Tatar modeli, uluslaşma ile kapitalistleşme arasındaki sıkı bağlantıyı vurgulayan bir özelliğe sahiptir. Ne var ki, bu bağ, ekonomik olmaktan öteye gitmiyordu. Nitekim, Tatar toplumunda ortaya çıkan modernist siyasalar, kapitalist birikimlerin esnettiği geleneksel yapılarıdaki dönüşümlerin üzerine oturmaktaydı. Pan-Slavizmin baskısı altında İslâm, Tatar toplumunun vazgeçilmez bir varlık sebebi idi. Dolayısı ile, Tatar toplumunda, geleneksel İslâmi değerlerin, lâik dönüşümlerle geriletilmesi gibi radikal bir çağdaşlaşmacılık yerine, "usul-ü-cedit" anlayışında dile gelen gevşek bir çağdaşlaşmacılık tercih edilmiştir. Tatar deneyimi, Ulusçuluğun seküler boyutuna kapalıdır. Burada, ulusçuluk karşımıza İslâm ile örtüşmüş olarak çıkar. İsmail Gasprinski'den Yusuf Akçura'ya, Hüseyinzade Ali'den Ahmed Ağaoğlu'na kadar, göçmen Türkçü-

8 Gellner ve Ionescu (1969: 168).

9 Gellner ve Ionescu (1969: 171).

lerin tümünde, Halkçılık, İslâmcılık, Usul-ü-cedit-çilik, çeşitli kompozisyonlarda birbiriyle sıkı bir etkileşim içinde karşımıza çıkar.

Türkçülerin halk islâmına bakış açıları, Rousseau'cu bir etkilenme gösterir. Dinsel bozulmadan, seçkinler sorumlu tutulmakta, halkın bağrında bozulmamış, saf halde yaşayan İslâmın gerçek kaynaklarına dönülmek suretiyle modernleşme sorunsalı aşılmaya çalışılmaktadır. Yusuf Akçura'nın Rıza Tevfik ile beraber savunduğu halk (tekke) edebiyatı ağırlıklı bir ulusal edebiyat tezi¹⁰, Hüseyinzade Ali'nin Batı Hümanizmasına karşı alternatif bir Doğu Hümanizması¹¹ teklifi, bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Yoğun islami fiormasyonları sebebi ile Türkçüler, Mustafa Kemal'in önderliğinde lâik Türkiye'yi kurma çalışmalarında önemli derecelerde adaptasyon bozuklukları göstermişlerdir¹².

Türkçüler, ulus-devlet kurmanın kuramsal boyutu ile ilgilenmemişlerdir. Türkçülük, ulusçuluğu, salt moral düzeyde algılamaktadır. Türk kavminin birliği düşüncesi, sıklıkla jeopolitik bir duyarlılığın dışında kalmış, "gerek duygu, gerek doktrin olarak Türkçülüğün sınırları... kesinlikle saptanmamış ve siyasal olayların gösterdiği gelişmeye ve çizdiği ümit grafiğine göre genişlemiş ya da daralmıştır"¹³. Türkçülüğün makro ölçekli bir kavim birliği esasına dayalı olarak ortaya çıkması, Türkçü tarih tezinin verilerinin ulusal ödeşlik bağı yaratma işlevini bozmuş, Pan-Türkizmin İslâm birliğinin bir türevi haline dönüşmesine yol açmıştır.

Başlangıç itibarı ile Türkçü tarihçilik, geleneksel Osmanlı tarihçiliğine göre, birtakım farklılıklar taşır. Bu farklılıkların başında, İslâmi birliği ölçüt alan Osmanlı tarihçiliğine karşı Türkçü tarihçiliğin teknik olarak daha kısmi bir tarihçilik yapması gelir. İslâmın heterojen birliği içinde, özellikle de hâkim Arap ve Fars kültürleri karşısında gölgelenen Türk kimliğini soyutlamayı hedefleyen Türkçü tarihçilik, bunu büyük ölçüde başarmıştır. Türkçü tarihçiliğin verilerine tek tek bakıldığında, ortaya çıkacak izlenim, büyük bir ihtimalle bu yolla olacaktır. Ne var ki, analizi daha işlevsel bir düzeyde tekrarlayacak olursak, Türkçü tarihçiliğin ulaştığı sonuçlar, karşımıza önemli bir nitelik farklılığı ile çıkacaktır.

Türkçüler, Batı'da yapılan bir dizi Türkoloji çalışmasının sonuçlarını kullanarak oluşturdukları tarih tezlerinde, ağırlıklı olarak Türk kültürünün göçebe karakteri üzerinde durmuşlardır. Gerçekten de, Arap ve Fars kültürlerinin etkilerinden arındırılınca, Türk kültürü savaşkanlık gücü yüksek disiplinli bir karakter birliği ile, neredeyse özdeşlik kazanmıştır. Türkçü tarihçiliğin Türk kültürünü tanımlarken sık sık vurguladığı Türk savaşkanlığı, savunmacı bir amaca dönüktür. Türk kavminin varlığını tehdit eden Batı emperyalizmine ve Pan-Slavist yayılma-

10 Ülken (1978: 382).

11 Ülken (1978: 268).

12 Georjeon (1986: 111).

13 Kaymaz (1977: 440).

cılığa karşı bir direnç oluşturmak ve militarist bir moral ile Türk kavminin birliğini güvence altına almak, Türkçü tarihi yönlendiren temel faktörlerden birisidir. Ancak, burada bir sorun belirlemektedir. Acaba Türkün savaşkan gücünü nasıl bir değer harekete geçirecektir? Türkçü düşüncede, Batı imajı, İslâmcılarınkine yakın özellikler gösterir. "Emperyal Batı'nın zorla girdiği her yerde, beyaz adamın Hristiyanlığı kendisinin bağrından çıktığı halkın sınırlarını çizmiş ve bu halkın dinini vurgulamıştır"¹⁴. Türkçüler Batı'ya tıpkı İslâmcılar gibi dinsel bir birlik olarak algılıyorlardı. Dolayısı ile Batı'ya karşı verilecek savaşımın, salt ulusal bir düzleme oturmayacağı açıktır. Bu koşullar altında, Türkçü tarihçiliğin verilerinin ışığı altında ortaya çıkan Türk savaşkanlığına işlevini kazandıracak olan öğelerin başında kitlelerin üzerinde etkisi son derecede fazla olan bir motivasyon aracı olarak İslâm ve onun "gazâ" anlayışının gelmesi kaçınılmazdı. Ne var ki, burada din-kavim ilişkisi açısından tarihsel süreç, tersine dönmüştür. Daha önceki yüzyıllarda Türklerin müslümanlaşması, İslâmi birliği yoğunlaştırırken, bu kez de islâmi boyutunu vurgulayarak Türk birliğinin direnci arttırılmaya çalışılıyordu. Türkçü tarihçiliğin söylemi incelendiğinde, "Türklüğün İslam içindeki yeri", "İslâmın Türklük âlemindeki yeri" gibi temaların sıklıkla işlendiğine tanık oluruz. Bu temalar, Türk kavminin tarihsel olarak içine sıkıştığı global İslâmi birliğin tekeli kırımadığını, varlığını bu birlik içinde algılamaya ve tanımlamaya devam ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Türkçü tarihçiliğin vardığı sonuçlar özerk bir yapılaşma gösterememekte, yeniden İslâmi birlik içinde tartışılmakta ve İslâmi birliğe yeniden konumlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, ümmet bağlarını ulusal aralıklarla tanımlamak, böylece ulusçuluğun taze soluğundan islâm dayanışmasını yararlandırmak isteyen Cemaleddin el Afgani'nin tezleri ile uyum içindedir.

Türkçülük, özünde Pancı bir harekettir. Türkçü tarihçiliğin özerk anlamda bir ulusal tarihçilik olmamasının ana nedenlerinden biri de budur. Çünkü, yüzyılların kopukluğunu yaşayan çeşitli Türk topluluklarının birbirleri ile ilişkileri, İslâmi bir çerçevede sürmekteydi. Örneğin, bir Azeri ya da Kırım Türklüğünün Osmanlı Türklüğü ile kurduğu bağ, aynı dili farklı lehçelerle konuşuyor olmaktan, ya da Orta Asya Steplerinde bir zamanlar yaşanmış olan ortak bir tarihten ziyade aynı dine mensup olmaktan ileri geliyordu. Çeşitli Türk toplulukları arasındaki ilişkiler, hilâfete duyulan bağlılıkla ve bir dizi tarikat aracılığı ile birlikte yürümektedir. Pan Türkizm, her ne kadar ırk gibi dini olmayan bir bağı ileri sürüyor gözükse de bu birliğin içeriği, İslâmi bir özelliğe sahiptir.

Romantik Ulusçuluk, yabancı ve düşman bir dış dünya ile türdeş ve barişik bir iç dünyanın kopuşunu ifade eder. Çatışan bu iki dünyanın sınırları lâik bir düzleme oturmuştur. Artık din adına değil, ulusal çıkarlar adına yapılan savaşlar sözkonusudur. Batı'yı dinsel-kültürel bir bütünlük olarak algılayan Türkçülerin tepkileri de dinsel-kültürel temalara kayacaktır. Emperyalizme duyulan

14 Emerson (1960: 58).

tepkiler, emperyalizmin beraberinde getirdiği kültüre de yönelecektir. "Sonuçta ulusçular, ulusun geleneksel kültürünün obskürantist ve mistik boyutlarına dönmek durumunda kalmışlar ve böylelikle de ulusal birliğin gelişme yollarını tıka-mışlardır"¹⁵. Türkçülerin anti emperyalist tepkileri, net bir ulusal çerçeveden çok, veri İslâmi kategorilere uygun bir çerçeveye oturmıştır. "Bizden olan Türk-Müslüman, bizden olmayan Batılı-Hristiyan" dır. Romantik kültürün aydınlan-maya karşı getirdiği eleştiriler, Türkçülerde İslâmi bir eksene kaymakta, Meh-met Akif duyarlılığında dile gelen taşkın bir medeniyet (Batı) düşmanlığına paralellik göstermektedir.

Türkçülerin, üzerinde en fazla durdukları konulardan bir diğeri de, bilin-diği gibi, ulusal dil meselesidir. Dilde arılaşma ve ulusal bir dil oluşturmak Ro-mantik-kültürel ulusçuluğun başat düşünce etkinliklerinden biridir. Bu hususta özellikle Herder, dili, ulusal iletişimin vazgeçilmez ögesi olarak en radikal bir bi-çimde savunuların başında gelmektedir. Ulusal dilin yaratıcısı halktır. Herder-'in düşüncelerinde, Alman dilinin yaratıcısı olarak Alman halkı, anti-elitist bir yaklaşımla aynı dili konuşan soylularla eşitlenmiş oluyordu. Türkçüler de benzer bir hareketlenme ile Osmanlı bürokrasisinin ve seçkinlerinin dili ve halkın tepki-sini kazanan Osmanlıcaya karşı halkın, Türklerin konuştuğu dil olan, anlaşılır Türkçeyi teklif ediyorlardı. II. Meşrutiyetten sonra, iyiden iyiye gerileyen Os-mancılığa karşı, Osmanlıca, yaşamakta devam ediyordu. Özellikle, Edebiyat-ı Cedide akımı, dar bir çevre içinde, tepeden tırnağa elitist ve entellektüalist bir temel üzerinde, ortaya çıkan alafrangacı bir edebiyat örneğini ortaya koyuyordu. Edebiyat-ı Cedidecilere karşı Türkçülerin tepkisi son derece ağır olmuştur. Ah-met Mithad Efendi bu konuda en acımasız eleştirilerde bulunanların başında gelmektedir. Bir kültür ve bürokrasi dili olarak, halka yabancılaşan Osmanlıca'yı eleştirmenin haklı görülebilecek ve meşru sayılabilecek pek çok nedeni vardır. Ama tutucu İslâmcı çevrelerin, Arapçanın ideolojik yorumunu yapmalarına karşı, Türkçüler, Osmanlıcaya karşı göstermiş oldukları radikal tepkiyi göstere-memişlerdir. Türkçülerin Arapçanın hâkimiyetine karşı göstermiş oldukları tep-kiler son derece ihtiyatlıdır. Arapçanın Türk kültürünün özerk olarak varlığını si-len etkisine karşı Türkçüler, Türkçeyi bir savunma aracı haline getirmişlerdir. Ancak, karşı çıktıkları husus, Ahmet Mithad Efendi'nin de belirttiği gibi, "Arap-ça düşünüş tarzı değişti"¹⁶. Türkçülerin Türkçeciliği laik bir içerikten yoksundur. Örneğin, Tatar modelinde, üzerinde yoğunlukla durulan hususlar (İslâmi Türkçe ifade etmek, Kuran'ı Türkçeye çevirmek vb.) dinin etkilerini kavim çerçevesinde daha da yoğunlaştırmak amacına dönüktür. Bu gibi reformlar, biçimsel olarak Lutheryen özellikler taşıyorsa da, özü itibarıyla, çok farklıdır. Çünkü, Lutheryen reform, dinin toplumsal etkilerini azaltmaya dönük iken Tatar deneyimi bu etki-leri arttırmaya dönüktür.

15 Emerson (1960: 162).

16 Kushner (1977: 125).

IV. SONUÇ

19. Yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlangıcından itibaren İslâm toplumları yoğun bir siyasal hareketlenme sürecine girmişlerdir. Bu siyasallaşma, geleneksel değerlerin çevresinde ve bu değerlere kendilerini yakın bulan kitlelere dayalı olarak sürmüştür¹⁷. İslâm toplumlarında ortaya çıkan ulusçu akımlar kitlelere yöneldikçe, ulusçuluğun mesajları dinsel bir transformasyona uğramıştır. Bu bağlamda İslâm toplumlarında doğan ulusçu akımlar tarihsel bir süreklilik gösterirler. Türkçülük, temelde, Doğu-Batı kontrastı üzerine oturan, İslâmci ideolojinin savlarına paralel bir gelişim çizgisi izlemiştir. Doğu-Batı ayrımı, özünde dinsel bir ayırımıdır ve ilkinin ikincisini, çeşitli dozlarda reddine adanmıştır. Bu reddediş, uluslaşma ile çağdaşlaşma arasındaki bağı koparmıştır. Çünkü, 20. yüzyıla girildiği sırada, ne kadar reddedilirse edilsin, çağdaşlaşmanın araçları büyük ölçüde Batı'nın tekelindedir. Siyasal hayatımız, uluslaşmayı dışarda bırakarak, çağdaşlaşmayı öngören başarısız bir bürokratik modernizm deneyiminden sonra, Türkçü akım ile birlikte yoğun bir dinselleşme sürecinden geçerek çağdaşlaşma sorununu daha gevşek bakan bir ulusçuluk deneyimini kazanmıştır.

CONCLUSION

Beginning from the last decade of 19th century, Islamic societies have gained an intense political mobilization. Hence, nationalism, as became closer to masses, its messages have been transformed to demands of public sentiments. Therefore, nationalist movements in Islamic societies provide a historical continuity.

Turkism has had a political performance parallel to some essential themes of radical Islamists. The dichotomization of cultures, formulated as East-West and the refusal of West as a system of values are the main attitudes shared by both Islamists and Turkists.

KAYNAKLAR

Emerson, R.: *From Empire to Nation, The Rise to Self - assertion of Asian and African Peoples*, Massachusetts: Harvard University, Press, 1960.

Georgeon, F.: *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, Ankara: Yurt Yayınları, 1986.

Kaymaz, N.: "Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.

17 Mardin (1985: 1401).

- Kohn, H.:** *Nationalism, Its Meaning and History*, Princeton: D. Vannostran Company, Inc., 1955.
- Kushner, D.:** *Expressions of Turkish National Sentiment During the Time of Abdulhamid II*, Billing and Sons Lmt. 1977.
- Lewis, B.:** *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Mardin, Şerif:** "İslamcılık" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (44), İletişim Yayınları, 1985.
- Minouge, K.:** *Nationalism*, 2.B., Baltimore, Maryland: Penguin Books Inc. 1970.
- Ülken, H. Z.:** *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 1978.
- Wiles, P.:** "A Syndrome not a Doctrine: Some Elementary Thesis on Populism". *Populism, Its Meaning and National Characteristics*, E. Gellner, G. Ionescu, The Macmillan Company, 1969.